

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز تحت عنوان :

Sacred places of Mithraism background

در همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

اماکن مقدس با پیشینه نیایشگاه «مهر»

شهره جوادی*

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران و گروه علوم و تاریخ هنر پژوهشکده نظر

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۱۴ تاریخ اصلاح: ۹۶/۱۲/۱۹ تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۱/۱۴ تاریخ انتشار: ۹۷/۰۳/۳۱

چکیده

صخره‌ها و غارهای طبیعی، چارتاقی و اماکن غاری شکل زیرزمینی یا به اعتقاد بسیاری از نظریه پردازان و صاحب نظران مکان‌هایی در ارتباط با نیایش مهر (میترا) بوده‌اند وجود این اماکن در دل کوه و صخره یا در زیر زمین و غارها بازگشت به باورهای میتراپی دارد که زاده شدن مهر از دل سنگ و صخره (یا طبق استوره ایران از نوری که از برهم خوردن دو صخره ایجاد شده (صاعقه) و سپس قربانی گاو در غار) بوده و نیایش ایزد در مکان‌هایی این چنین انجام می‌شده است. تاکنون آیین‌هایی نیز نزد مردم برجا مانده که در جوار غار، کوه، چشمه و درختان مقدس انجام می‌شود بسیاری از رسوم و آداب ایرانیان کهن را حفظ کرده است. از این رو می‌توان حضور باور و آیینی کهن را در گذر زمان شاهد بود و دگردیسی تفکر و رسوم ایرانی را در دوران اسلامی نیز پی گرفت. چنانکه امروز اغلب زیارتگاه‌های مسلمانان همان نیایشگاه‌های دوران باستان بوده که تقدس خود را حفظ کرده، محل و مأمن مردم و تکیه‌گاهی برای توسل و حاجت‌خواهی است.

واژگان کلیدی: مکان مقدس، آیین و باور، غار، درخت، چشمه و چاه.

مقدمه

مکان‌های مقدس که در باور و آیین ایرانیان از گذشته تاکنون وجود داشته است، در ارتباط با نیایش ایزدان خورشید و ماه بوده که در زمان زرتشت نیز تداوم داشته‌اند. با ظهور اسلام و شکل‌گیری فرهنگ جدید این باورها به گونه‌ای نو دگردیسی کرده و با افکار و رسوم ایرانی-اسلامی آمیخته شده و تاکنون برجا و استوار مانده است. مکان‌های مذهبی-آیینی که روزگاری نیایشگاه مهر و آن‌هیئتاً بوده‌اند بعداً به آتشکده و سپس به مساجد، امامزاده و مزار پیران و بزرگان دین اسلام تبدیل شده‌اند.

اغلب این نیایشگاه‌ها در جوار کوه، چشمه و درختان کهنسال برپا می‌شده است. دیر زمانی پیش از ساخت بناهای آیینی و مقدس یا چارتاقی‌ها، درخت، چشمه، چاه و غارهای مقدس وجود داشته که

محل زیارت و توسل مردم بوده‌اند و چنانکه «هرودوت» می‌گوید: ایرانیان معبد نداشته و در فضای باز به نیایش می‌پرداختند. در گذر زمان چارتاقی‌ها در جوار صخره، غار، کوه، چشمه و درخت برپا شد که تاکنون نیز مورد احترام و ملجأ و مأمن حاجت‌مندان هستند.

آشنایی با موضوع آیین مهر در پی سفرهایی که به نقاط مختلف ایران داشتم شروع شد. اماکن بسیاری با مشخصات شبیه به هم در سفرها توجه نگارنده را جلب می‌کرد و به دنبال کشف رمز و راز آن بودم. مکان‌هایی که در ارتباط با کوه و صخره، غار، درخت کهنسال و چشمه و چاه مقدس بود. اولین جرقه آشنایی با مهر و آیین مهرپرستی در جلسه‌ای دوستانه با آقای ناصر مشهدی‌زاده دهاقانی-شهرساز-، و رئیس پایگاه میراث فرهنگی نیاسر- کاشان انجام شد. با همسر دکترو منصوره معمار و متخصص منظر در بازدیدی که از سایت عباس‌آباد بهشهر داشتیم به دنبال مباحث

تصویر ۱. امامزاده زبیده خاتون، نراق، عکس: سیدامیر منصوری، ۱۳۸۷.

در آیین مهری، مهر پدیدآورنده جهان و خداوند این جهان است (جنیدی، ۱۳۸۵: ۱۱). بغ‌مهر، ایزد فروغ، ایزد روشنی، شاه‌چراغ، نگهبان پیمان، پشتیبان جنگلیان و راستگویان و درستکاران، پیشوای آیاران (عیاران)، علی‌الاهیان، داوود کوود (کبود) سوار، یار غار، زورخانه، پهلوان و لوتی را بازشناسید و از بزرگترین سرافرازی نخستین دوران سروری مردم آریایی ایران زمین آگاه شوید (حامی، ۱۳۳۵: ۱).

در «ریگ ودا» نامه کهن هندوستان از مهر در کنار نیروهای جهانی دیگر همچون باد و آسمان و آتش و ... سخن رفته است و این خود نشان می‌دهد که هندوان پیش از جدایی از ایرانیان مهر را ستایش می‌کرده‌اند. پس این کیش، کیش پدران و مادران آریایی، پیش از جدا شدن از هندوان بوده است. مهرشناسان در این سخنان کم و بیش باوری یگانه دارند. اما آن چه را که می‌بایستی به همه این سخنان افزود، گفتار تاریخ ایران، شاهنامه فردوسی است، که آغاز پیدایی این کیش سخن گفته است، و آن هنگامی (دورانی) است که در ایران به نام «فریدون» و در هندوستان به نام «تریت‌هه» یاد می‌شود و شاید آلمانیان از افسانه زیگفريد و نبرد آن با اژدها به همین هنگام نگرش داشته‌اند (جنیدی، ۱۳۸۵: ۳).

از گفتار فردوسی به روشنی برمی‌آید که با شیوع مهرپرستی بدی‌ها و کژی‌هایی که پیش از آن در ایران روا بود از میان رفت و شادزیستن و بهره‌وری از جهان و شیوه‌ای از زندگانی که در آن ستم و بسیار خواهی نباشد و مردم به آسودگی زندگی کنند (همان: ۵).

در گفتارهای اروپاییان بر جای مانده مهریان برای رسیدن به پایه «پیر» می‌بایست از هفت پله یا درجه بگذرند و چنین پیدا بوده است که گذر از این مراتب با پذیرفتن سختی‌ها و آزمایش‌های فراوان همراه بوده و همه رهروان را یارای رسیدن به پایه‌های بالا نبوده است. این هفت پایه و پله در فرهنگ ایرانی به گونه

مربوط به انتخاب مناطق خاص برای ساخت کاخ و کوشک توسط شاهان و درباریان و حضور مؤثر آب و درخت فرضیاتی مطرح شد و در جلسه مذکور آقای مشهدی زاده اشاره‌ای مختصر به قضیه اماکن مقدس و آیینی کرده و پیشنهاد کردند نظری به نیاسر، شهر آیین و اسطوره داشته باشیم. در بازگشت از این سفر فکرم به شدت مشغول به موضوع مهر و مهرپرستی بود تا اولین بازدید از نیاسر انجام شد. انجام سفرهای مکرر به نیاسر، مشهد اردهال و در پی آن سایر نقاط ایران و حتی اطراف تهران با سوژه مشخص مکان‌های آیینی با حضور آب، کوه، غار، چشمه و چاه مقدس و درخت کهنسال مقدس موجب شد که رد پای مهرپرستی در ایران به صورت پژوهشی گسترده و عمیق مطرح شود. از سال ۷۸ تاکنون تلاشی در زمینه یافتن ریشه‌های مهرپرستی، بررسی و تحلیل اماکن مقدس ایران با پیشینه نیایشگاه‌های مهری آغاز شده و تاکنون ادامه دارد.

گذر بر آیین مهر

مهرپرستی، آیین سنتی است اما مانند دین‌های بزرگ «کتاب آسمانی» ندارد و در هر دیار با خوی مردم اخت گرفته و هماهنگ شده است. پیروان مهر، مردان دلیر، راستگو و درستکار بودند، به رازداری و خموشی سوگند می‌خوردند، دست افتادگان را می‌گرفتند و با زورمندان در ستیز بودند. عیاران هم به همین صورت بودند. جوانمردی که می‌خواست عیار شود، چنین سوگند می‌خورد: سوگند به یزدان دادار کردگار و به نور و نار و مهر و به نان و نمک مردان و نصیحت جوانمردان... که غدر نکنم و به خیانت نیاندیشم... (از کتاب سمک عیار). اصل جوانمردی سه چیز است: «یکی آن که آن چه بگویی بکنی. دیم آن که راستی در گفتار و کردار نگاهداری. سه‌یم آن که بردباری را به‌کار بندی» (قابوسنامه)، (حامی، ۱۳۳۵: ۴۹)؛ (تصویر ۱).

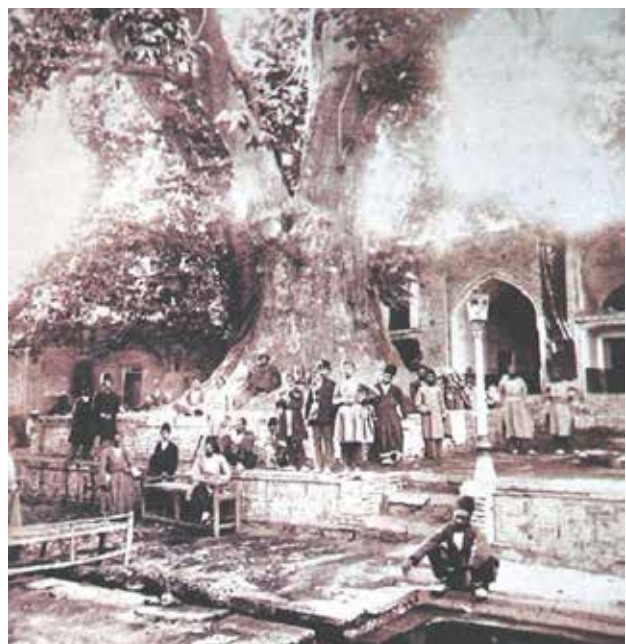
مهریان ایران می‌پنداشتند که، «بغ‌مهر» در کوه البرز در یک غار از فروغ زاییده شده است. چنان که از برخوردن دو سنگ آذری سخت به همدیگر آذرخش می‌جهد، از این رو پیدایش مهر را از که از سنگ برون جسته تصور می‌کردند و آن را نماد نور و فروغ خورشید در مهرابه‌های اروپا و آسیای کوچک، هر جا به جهان آمدن مهر در سنگ کنده‌گری شده یا آن را از سنگ تراشیده‌اند، او را هنگام برون آمدن از سنگ نشان داده‌اند (تصاویر ۲ و ۳). پس نباید پنداشت که مهر از سنگ زاییده شده بلکه زاده فروغ است و به جهان آمدنش این چنین نموده شده است (همان: ۹-۱۰). دین زرتشت که به جز اهورامزدا، دیگر ایزدان را گمراه‌کننده خوانده است، کامیاب نشده که مهر و ناهید را از مردم بگیرد، چون که مهر و ناهید در دل مردم ریشه کرده بودند. از این رو آنها را پس از اهورامزدا جا داده و برایشان پشت فرو آورده‌است (همان: ۲۲).

هفت خوان در داستان رستم پهلوان آمده است که در آن نشان داده می‌شود که پهلوان، برای پیروزی بر دیو می‌بایستی که از تاریکی و تشنگی و گرسنگی بگذرد، با اژدها نبرد کند و از همه این خوان‌ها پیروز به در آید تا بتواند در پایان بر دیو بزرگ چیره شود و کوران را بینایی بخشد و این درجات در عرفان اسلامی نیز مشاهده می‌شود، مانند داستان سیمرغ در منطق‌الطیر عطار (جنیدی، ۱۳۸۵: ۶). مراتب هفتگانه به کیش‌های دیگر و از آن میان به آیین سومریان راه یافت و در بیشتر آیین‌های جهان نشانه‌ای از آن هست (همان: ۸).

در سیاحت‌نامه فیثاغورث نکاتی مربوط به نیایش مهر آمده: «بیرون شهر در مدخل غاری تاریک حاضر شدم، از غرابت تعیین این محل برای برپای داشتن جشن درخشنده‌ترین ستارگان متعجب بودم، با تنی چند از تماشاگران به درون رفتم، آنقدر اعمال و شعائر و مراتب ستایش از پیش چشمم گذشت که حافظه درستکار من توانایی بیان آن ندارد، واقفان اسرار را دیدم پیرامون چشمه آب روان بدن را می‌شستند و پاکیزگی روان و خرد از ایزدان در خواست می‌کردند. زرتشت وظایف پیشوای مذهب را به جا می‌آورد و علامتی زوال‌ناپذیر بر سینه حضار می‌گذاشت، از حصول این مرتبت غروری در این اشخاص به وجود آمد، هر یک نانی خوردند و ظرفی آب آشامیدند، این نشانه بعثت یا رمز ورود به حیات جدید بود چنانکه خورشید در سال نو را به جهان و جهانیان می‌گشود، همین را در سرود یزدانی و دعا‌های خود می‌گفتند و می‌خواندند. یک نفر روحانی زیردست که او را کلاغ مقدس می‌نامیدند تاجی آویخته به نوک تیغ به آنان تقدیم کرد، نپذیرفتند و با لحن خاص گفتند «مهر تاج من است». در عمق دخمه مرموز به تشخیص نماینده مهر موفق شدم، این مجسمه نبود، جوانی بود دلیر و زیبا بر گاو نر نشسته و شمشیر آریس به دست گرفته، اشارتی مخصوص آفرینش. شاه را به صورت شیری دیدم که زنبوری در دهان داشت، گروه درباریان در صور عقاب و شاهین و سگ و کرکس از عقب وی حرکت می‌کردند. محبوبه‌های شاه وارد شدند، همه صورت کفتار بر چهره نهاده و به همین اسم موسوم بودند، جملگی از تنگنای امتحان گذشتند، راه تاریک پر پیچ و خم را به اکراه پیمودند بر پاره‌های برف و یخ ساختگی پای برهنه راه رفتند، بر دوش عریانشان پانزده چوب زده شد که نامش تازیانه آفتاب یا میترا بود و...» (اعتصامی، ۱۳۶۳: ۶۶-۷۲). شعاع آفتاب بر سر هر یک بتابد، همه دست راست به دهان می‌نهند و چند دقیقه به سکوت سپری می‌شود، این است آداب پرستش آفتاب، مغ‌ها به نام جمعیت به دریافت نوباوه میوه‌ها که نذر خورشید است مبادرت می‌کند، هر خانواده بخشی از آن جدا کرده به دست مغ می‌دهد، اینان آنچه را می‌گیرند در سبدها نهاده به عنوان نیاز آفتاب فروزان به کسان یکسان خویش می‌سپارند (همان: ۱۴۸-۱۴۷).

تصویر ۲. قدمگاه نیشابور. عکس: سیدامیر منصوری، ۱۳۸۷.

تصویر ۳. امامزاده صالح. تجریش، شمیرانات. عکس: آرشیو پژوهشکده نظر.

نیایشگاه مهر

در نقاط مختلف ایران بناها و مکان‌هایی به نام مهرابه معرفی شده‌اند که بعضاً بکر باقی مانده و کثیری از آنها تبدیل به اماکن مقدس اسلامی شده‌اند. ساختمان مهرابه‌ها، سه دالان چسبیده به هم داشت، دالان میانی گشادتر و دالان‌های پهلوئی تنگ‌تر با سقف کوتاه‌تر. میان دالان‌ها ستون ساخته می‌شد. روی ستون‌ها و روی دالان‌ها را با طاق قوسی می‌پوشاندند. زیر سقف نقش آسمان با ستارگان کشیده می‌شد (ارجاع به تصویر ۱۹ کتاب)؛ (حامی، ۱۳۳۵: ۶۳). نور و روشنی از روزنه‌های کوچک سقف، پنجره‌های باریک دیوارها و یا از هر دو، به درون مهرابه می‌رسید، چنان که فضای درون مانند غار، زیاد روشن نبود. در مهرابه کوتاه و باریک بود و بیشتر در سوی خاور ساخته می‌شد.

مهراب در جهت شرق ساخته می‌شد که مجسمه مهر و صحنه گاوکشی مقدس در آن قرار داشت. مهرابه را بزرگ نمی‌ساختند، برای آنکه همانند غار باشد و مهریان هنگام نیایش بغ مهر زود با هم اخت بگیرند، به همدیگر دل بستگی پیدا کنند و یار و برادر یکدیگر شوند. از این رو مهرابه گنجایش بیش از یک‌صد تن را نداشت. در هر جا که شمار مهریان زیاد می‌شد و در یک مهرابه جا نمی‌گرفتند مهرابه دیگری ساخته می‌شد (همان: ۶۳). مهرابه که آبه به معنای جای گود و غار مانند است مانند سردابه و گرمابه و با کلمه آب بستگی ندارد Abe عنوان کشیشان پایه بلند کاتولیک و همچنین نوعی از صومعه است. به زبان فرانسه آن Abbe گویند که از «آبه»ی آیین مهر گرفته شده است (همان: ۹۹).

جاهایی که در نقاط مختلف ایران به نام مهرابه معرفی شده را می‌توان به دو گروه معابد غاری و چارتاکی تقسیم کرد: غار طبیعی یا دست‌کند بر بلندای کوه‌ها و صخره‌ها یا دامنه کوه.

معابد غاری در قالب چارتاکی، کنایه از غار با سقف گنبدی و مهراب رو به شرق است. در هر دو نمونه غار و چارتاکی معمولاً آب به صورت چشمه، قنات، حوض یا چاه وجود داشته است (تصویر ۴).

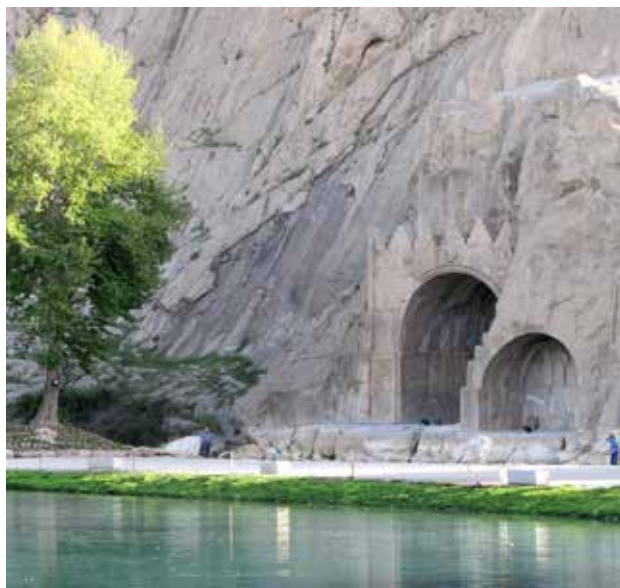
به قول هرودوت نیایش ایرانیان در فضای باز و نه در معابد بوده همچنین به استناد اماکن موجود در جای‌جای ایران پیش از شکل‌گیری چارتاکی درخت و آب مقدس به عنوان نشانه‌های مهر و آناهیتا ستایش می‌شده‌اند که این عناصر در بلندا یا بر دامنه کوه‌ها قرار داشتند.

در ایران باستان چشمه‌ها، درختان و معابد بسیاری به خدایان مهر و آناهیتا منسوب بوده و نام ایزدان را بر این اماکن و مظاهر طبیعی می‌گذارند. بسیاری از این اسامی امروزه در این سرزمین باقی مانده و تعدادی دیگر با ظهور دین جدید تغییر نام یافته‌اند (جوادی، ۱۳۹۲: ۴۴). «در تاریخ ادیان هرگز دیده نشده که موضوعی کیهانی یا زمینی، به خاطر خود آن موضوع پرستیده شود. موضوع قدسی، به هر شکل و با هر ذات از ایزد قدسی است که نشانگر برترین واقعیت است و یا بهره‌مند از آن» (برگرفته از

الیاده، ۱۳۷۲: ۴۹).

آیین و رسوم در زمان‌های مختلف همراه با دین و باور جدید، بار معنایی تازه به خود می‌پذیرد. اینکه آیین‌ها از گذشته‌های دور تاکنون در میان قومی پایدار باقی مانده نشان از حقیقت و درستی آن دارد که در گذر زمان و در ادیان و باورهای مختلف بر آن تکیه شده است (جوادی، ۱۳۹۲: ۴۹).

پژوهشگران و علاقه‌مندان به فرهنگ و هنر این مرز و بوم از گذشته تاکنون مکان‌ها و بناهای بسیاری را در نقاط مختلف ایران شناسایی و معرفی کرده و از آنها به عنوان نیایشگاه‌های آیین مهر نام بردند. «محمد مقدم» در مقاله مهرابه یا پرستشگاه دین مهر نوشته: در شهرها که غار طبیعی یافت نمی‌شد پیروان مهر پرستشگاه خود را با زدن طاق و درست کردن طاق‌نماها به صورت غار ساختگی در می‌آوردند و هر جا می‌شد این طاقی‌ها یا تکیه‌ها را زیر زمین می‌ساختند که بیشتر مانند غار و تاریک باشد. تکیه

تصویر ۴. محوطه و غارهای تاق بستان (غارمعبد)، کرمانشاه، چشمه، درختان کهنسال و نقش‌برجسته‌های مهر و آناهیتا. عکس: سیدامیر منصوری، ۱۳۹۴.

تصویر ۵. سرداب یا زیرزمین مسجد، قزوین شبستان جنوبی-قبله که به آتشکده موسوم است، شبستان شمالی مشرف به حوض و درخت کهنسال از نشانه‌های معبد مهر و آناهیتا. عکس: سیدامیر منصوری، ۱۳۹۳.

تصویر ۶. امامزاده حمزه، جاده ابلعی. عکس: شهره جوادی، ۱۳۹۱.

هنوز برای انجمن درویشان و برگزاری آیین‌های دینی به کار می‌رود (مقدم، ۱۳۴۳: ۵۰).

اماکن مقدس با پیشینه نیایشگاه مهر

اماکن مقدس اسلامی و بعضاً زرتشتی که امروز در سراسر ایران وجود دارند یادگارهایی از دوران نیایش مهر است که مطابق با باور جدید به حیات خویش ادامه داده‌اند. بسیاری از امامزاده‌ها و بعضاً مساجد قدیمی ایران روزگاری نیایشگاه مهر و آناهیتا بوده که بعضاً تبدیل به اماکن مقدس اسلامی شده‌اند. آنچه امروز به نام آتشکده مشهور است و یا تبدیل به مسجد و مکان مقدس اسلامی شده پیش‌تر نیایشگاه مهر یا آناهیتا بوده و بعد تبدیل به آتشکده و پس از آن تغییر کاربری داده است.

بدیهی است که با پذیرش دین جدید تغییراتی در ساختمان این بناها حاصل شده و به تدریج به تزئینات دوران اسلامی مزین شده‌اند به گونه‌ای که اصل و ریشه آن در لایه‌های پیشین نهفته و تشخیص آن برای عوام دشوار است. اما نشانه‌های بسیاری وجود دارد که می‌توان چگونگی تغییر و تبدیل مکان مقدس کهن را به وضعیت جدید پیگیری کرد. اینک به نمونه‌هایی از این مکان‌های مقدس آیینی اشاره می‌شود که برخی از آنها تاکنون به نام آتشکده مشهورند، بعضی دیگر به امامزاده و مسجد تبدیل شده (تصویر ۵) یا به مزار پیران و بزرگان دین و اخلاق منسوب‌اند. اماکنی دیگر نیز زیارتگاه زرتشتیان است که از آن‌ها به عنوان مقبره شاهان ساسانی یاد می‌کنند.

در مورد بناهای چارتاقی، یا غار و مکانی در دل کوه و پای آب و در جوار درختان کهنسال ذکر این نکته ضروری است که: این نیایشگاه‌ها گاه به ایزدمهر و گاه منسوب به آناهیتا ایزدبانوی آب‌ها هستند. از آن جا که نیایش مهر و آناهیتا همزمان انجام می‌شده و بعضاً ایرانیان مهر را فرزند دوشیزه آناهیتا می‌پنداشتند، بنابراین معابد آنان در کنار هم و در جوار آب‌های مقدس بوده است. در هر دو آیین و باور، آب عنصری مقدس بوده است و روایات و اسطوره‌هایی در باب ارتباط آب با دو ایزد بیان شده است (تصاویر ۶ و ۷).

مهر تیری بر صخره‌ها می‌اندازد و چشمه‌ای جاری می‌شود. مهربان پیش از نیایش در چشمه مقدس غسل می‌کردند، بسیاری از معابد مهری در ایران و جهان دارای چشمه و چاه مقدس است که امروز برخی از آن‌ها در کلیساها (مهرابه‌های پیشین) موجود است مانند صحن کلیسای سن کلمنته در رم. مهرابه گفارد در ارمنستان و ... معابد آناهیتا نیز در ارتباط با آب بوده، زیرا او ایزدبانوی نگهبان آب‌های پاک است و مظهر باروری. از حضور مهر در کنار آناهیتا و معابد آن چنین می‌گوید: «این ایزدان از هم جدا نشدنی هستند و در اکثر جاها در کنار هم می‌آیند» از جمله در کتیبه‌ها و در اوستا؛ این ارتباط باعث

تصویر ۷. روستای نسلج، نیاسر کاشان. عکس: شهرزاد خادمی، ۱۳۹۰.

شده برخی از رمزهای آنها شبیه و گاه یکی شوند زیرا بسیاری از کارهای ویژه آنها به هم شباهت دارد و یا مکمل یکدیگرند؛ مهر خویشکاری باران‌زایی و افزون دهنده آب‌ها را دارد و آن‌ها آب پاک نیالوده همه جا گستر و نیرومند و برکت‌بخش است؛ گرمی‌داشت آب و آفتاب یا ماه و خورشید که نمادهای آن‌هاست و مهر هستند از دو جهت در معاش وابسته به کشاورزی اهمیت داشتند: اول برای شکرگزاری از بودن این عناصر یا ایزدان مقدس و دوم به جهت شرایط جوی و خشکسالی‌ها و نگرانی از دست دادن آنها (بهار، ۱۳۷۷: ۳۶). معابد مهر در کنار یا نزدیک آب جاری یا بر روی آب‌انبار می‌ساختند؛ در کنار معابد مهر آبدانی وجود داشته است که پیش از ورود به معبد تن و روان را می‌پالودند (همان: ۹۸-۹۷).

نتیجه‌گیری

باور و آیین مهر از دیرباز بین آریائیان مرسوم بوده و در دوران زرتشت و اسلام نیز تداوم یافته است. نیایشگاه مهر به آتشکده و سپس به مسجد و امازاده تبدیل شده به گونه‌ای که امروز در سراسر ایران بناهای مقدس وجود دارد که مورد احترام زرتشتیان و مسلمانان است؛ که درواقع اصل و ریشه آن به دوران باستان و زمان مهر آیینی می‌رسد.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای آیین مهر هفت درجه و مقام تقدس قایل بودند، برای دخول به هریک از درجات شست‌وشوی مخصوص لازم بود که مأخذ غسل تعمید عیسویان نیز همین است.
۲. سرودن ادعیه با نوازندگی و نغمات توأم بود، هنگام ستایش زانو می‌زدند، چند قرص نان و یک پیاله آب در موقع ایفای مراسم موجود بوده که پیشوایان بر آن دعا خوانده به پیروان می‌دادند. (همین رسم در میان مسیحیان تداوم یافت).

فهرست منابع

- اعتصامی، یوسف. (۱۳۶۳). *سیاحت‌نامه فیثاغورس در ایران*. تهران: نشر دنیای کتاب.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۵). *از اسطوره تا تاریخ*. تهران: نشر حقیقت.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۷). *از اسطوره تا تاریخ*. تهران: نشر چشمه.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۱). *پژوهشی در اساطیر ایران*. جلد چهارم. تهران: انتشارات آگاه.
- جنیدی، فریدون. (۱۳۸۵). *مهر ایرانی*. تهران: انتشارات بلخ.
- حامی، احمد. (۱۳۵۵-۲۵۳۵). *مهر، ایزد از یاد رفته*. چاپ یکم. تهران: داور پناه.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author (s), with publication rights granted to the journal of art & civilization of the orient. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

جوادی، شهره. (۱۳۹۷). امکان مقدس با پیشینه نیایشگاه مهر. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۶(۱۹): ۱۰-۱۵

DOI: 10.22034/JACO.2018.63584

URL: http://www.jaco-sj.com/article_63584.html

